

AMIR TEMURNING «TEMUR TUZUKLARI» ASARIDA SIYOSIY QARASHLARI

Mualliflar:

Yo'ldasheva Mashhura Jo'rabek qizi

Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalari fakulteti

2-kurs bosqich talabasi

Yo'ldashev Nurbek Jo'rabek o'g'ili

YANGIARIQ EDUCATION CENTRS

nodavlat ta'lim muassasi 11-sinf

o'quvchisi.

Ilmiy rahbar: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

faxriy professori, iqtisod fanlari doktori

Abduazim Mutalov

Annotatsiya: *«Temur tuzuklari»da Amir Temur, Movarounnahrning 1342-1405-yillar orasidagi ijtimoiy-siyosiy ahvoli, qo'shni mamlakatlar va xalqlar bilan bo'lgan o'zaro munosabatlar haqida hikoya qilinadi. «Temur tuzuklari»da Amir Temurning asosiy doktrinasi -jamiyatga, ijtimoiy-siyosiy hayotga qarashi, birlashgan qudratli feodal davlatning siyosiy va axloqiy tamoyillari ifodalangan. Ushbu maqolada «Temur tuzuklari»dagi siyosiy qarashlar haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Temur tuzuklari, siyosiy qarashlar, ijtimoiy toifa, O'rta Osiyo, Qozog'iston, Shimoliy Kaspiy, Shimolda Ural.*

Аннотация: *В «Тамурских традициях» Амира Темура Мовароуннахрнинг 1342-1405-х годов гражданское общество там, население и народ сохранялись в хикоя. В «Ловушках Темура» доктрина объединения Амира Темурнинг - джамиятга, иджтимоий-сийосий хайотга карашини, бирлашган кудратли феодальный давлатнинг сийосий ва ахлокий тамойлари ифодаланган. В мақолада Ушбу «ловушки Темура» устали и политические карашлары.*

Калит со'з: *Темурские капканы, сийосий карашлар, ийтимойий тоифа, Орта Осию, Козог'истон, Шимолий Каспий, Шимолда Урал.*

Annotation: *"Tuzuklari Temur" tells about Amir Temur, social and political situation of Movarounnahr between 1342-1405, relations with neighboring countries and peoples. The main doctrine of Amir Temur - his view of society, socio-political life, the political and moral principles of a united powerful feudal state - are expressed in "Temur's Laws". This article describes the political views in "Temur's Laws".*

Key words: *Timur's rule, political views, social class, Central Asia, Kazakhstan, North Caspian, Ural in the north.*

KIRISH

«Temur tuzuklari» podshohlarning turish-turmushi va odoxloq me'yorlarini belgilovchi risoladir. Asar 2 qismdan iborat. Birinchi qismda jahon tarixida mashhur foh,

sarkarda va iste'dodli davlat arbobi sifatida nom qoldirgan Amir Temurning 7 yoshidan to vafotiga qadar kechgan hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati, aniqrog'i, uning Movarounnahrda Markaziy hokimiyatni qo'lga kiritish, feodal tarqoqlikka barham berish va markazlashgan davlat tuzish, qo'shni yurt va mamlakatlarni, masalan, Eron hamda Afg'onistonni o'z tasarrufiga kiritish, oltin O'rda hukmdori To'xtamishxon (1376-1395), butun Yevropaga qo'rquv va dahshat solgan Turkiya sultoni Boyazid Yildirim (1399-1402) ga qarshi va, nihoyat, buyuk jahongirning Ozarboyjon, Gruzziya va Hindistonga qilgan harbiy yurishlari ixcham tarzda bayon etilgan.

Ikkinchi qism jahongirning nomidan aytilgan va uning toj-u taxt vorislariga atalgan o'ziga xos vasiyat va pand-nasihatlaridan iborat. Unda davlatni idora qilishda kimlargtayanish, boshliqlarni saylash, sipohiylarning maoshi, mamlakatlarni boshqarish tartibi, davlat arboblari va boshliqlarning burch va vazifalari, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdorlarning toj-u taxt oldidagi alohida xizmatlarini taqdirlash tartibi va boshqalar xususida gap boradi.

Amir Temur davlatni boshqarishda o'zidan avval o'tgan hukmdorlardan farq qilib, davlat va mamlakatni boshqarishda 1 yoki 2 tabaqaga emas, balki aholining barcha tabaqalariga suyandi. «Temur tuzuklari»da aytilishicha, davlat asosini 12 ijtimoiy toifa tashkil qiladi:

- 1) sayyidlar (payg'ambar avlodlari), ulamo, mashoyix, fozil kishilar;
- 2) ishbilarmon, donishmand kishilar;
- 3) xudojo'y, darvesh, qalandarlar;
- 4) no'yonlar- amirlar, ya'ni harbiy kishilar, mingboshilar;
- 5) sipoh va raiyat;
- 6) maxsus ishonchli kishilar;
- 7) vazirlar va sarkotiblar;
- 8) hakimlar va tabiblar, muna]imlar va muhandislar;
- 9) tafsir va hadis olimlari;
- 10) ahli hunar va san'atchilar, hunarmand, kosiblar;
- 11) so'fiylar;
- 12) tojir (savdogar) va sayyohlar xorij bilan savdo-sotiq.

Uning taqdirini 3 narsa: podshoh, xazina va askar hal qiladi. Qo'shin, asosan, o'n, yuz, ming va tumanga bo'lingan, o'n kishilik harbiy bo'linma tepasida turgan bosiq- o'nboshi, shuningdek... yuzboshi, mingboshi, tuman boshlig'i, no'yon deb atalgan. Asarda ularning haququqlari, oylik maoshi ham aniq ko'rsatilgan.

Masalan, oddiy sipoh mingan otining bahosi baravarida, bahodirlar 2-14 ot baravarida va h.k. maosh olishgan. «Temur tuzuklari»da qilich chopishda o'zini ko'rsatgan bahodirlar 1-marta o'nboshi, 2-marta o'zini ko'rsatsa - yuzboshi, 3-marta esa mingboshi etib tayinlansinlar, deyilgan. Jang va xizmatda o'zini ko'rsatgan amirlar rag'batlantirilgan. Qaysi bir amir qo'shin bilan mamlakatni olsa, 3 narsa- imtiyoz bilan siylangan. Unga: 1) tug', nog'ora va bahodirlik martabasi; 2) davlat kengashlariga bemaol kirish huquqi; 3) biron sarhadning noiblighi berilgan. Temur tuzgan qo'shin o'zining strategik va taktik mahorati bilan o'sha davrning eng mukammal va kuchli armiyalaridan hisoblangan.

ASOSIY QISIM

«Temur tuzuklari»da o'sha qo'shinning tuzilishi, qurollanishi, harbiy san' ati haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. Qo'shinning harbiy tayyorgarlik darajasi Temuriy shahzodalardan Husayn Boyqaro va Bobur davrida yanada takomillashdi. Boburning buyuk yurishlari bobokalonining taktikasini yaxshi o'zlashtirib, uni davrga moslab rivojlantirganiga yaxshi misoldir.

Amir Temur davlatida asosiy qanun vazifalarini bajargan musulmon huquqi islam ta'limatiga asaslangan. Imam Buxariy, Termiziy, Bahauddin Naqshband, Ahmad Yassaviy, Burhaniddin Marg'inaniylarning asarlarida Qur'an ta'rifi bilan birga musulmon huquqi sharhi berilgan. Shariat - keng va mukamma ishlangan huquq qomusi, unda turmushning turli-tuman sahalarini: diniy- oilaviy, xalqaro, fuqarolik, jinoiy, axloqiy normalar ifodalangan.

Shariatda huquq ilmi yaxshi ishlangan bo'lib, u asosan: 1) diniy qoidalarni, mohiyatni o'rganuvchi va 2) tarkibiy huquq ilmining turli sohalariga tegishli bo'lgan qoidalarni o'rganuvchi ikki qismdan iborat. Unda davlat va huquqning paydo bo'lishi va mohiyati ilohiy kuchga bog'langan holda o'rganiladi. Davlat va qonunlarni yaratuvchi Alloh bo'lsa, uning yerdagi vakili davlat boshlig'i - shohdir. Bu qoidaga, asosan, avval ilohiy qonunlarning mavjudligi va undan kelib chiqadigan, inson tomonidan qabu qilingan qonunlar to'g'risidagi g'oyalar o'rganiladi.

Amir Temur shaharlarda ilm-fan, madaniyatni rivojlantirish uchun ko'plab ilmiy muassasalar qurishga amr qilgan. Madrasalarda diniy fanlar bilan baravar matematika, me'morchilik, astronomiya, adabiyot, tarix, musiqa kabi fanlarning o'qitilishiga alohida e'tibor berilgan. «Temur tuzuklari»da aytilishicha, musulmonlarga diniy madrasalarda ta'lim berish, shariat aqidalari va islom dini ilmlari: tafsir, hadis, fiqhdan dars berish uchun sohibqiron tomonidan har bir shaharga olimlar va mudarrislar tayin qilingan. Talabalarga o'z davrining yirik allomalari dars berganlar. Madrasa mudarrislariga ko'p maosh to'langan, ular farovon hayot kechirganlar. «Temur tuzuklari»da «Sayyidlar, ulamoyu mashoyix, oqilu donolar, tarixchilarni e'tiborli kishilar hisoblab, hurmatlarini joyiga qo'ydim.

Ular bilan qimmatli fikrlashdim», - deb yozadi. Garchi Turon zaminida olimlar, muhandislar, ustalar yetarli bo'lsa-da, Amir Temur Hindiston, Iroq va Erondan ham olim-u fuzalolarni Samarqandga olib kelgan. Amir Temur qaysi mamlakatni egallasa, uning noyob o'ljasi shu o'lkaning rassomlari, mohir ustalari hisoblangan. U o'sha yerlik olimu ulamolarga mehribonlik ko'rsatgan. Albatta, bu tadbirlar juda yaxshi natijalarga olib kelgan. Xilda Xukxemning e'tirofi etishicha, «Temur dunyoga kelgan yurtda falsafa, tibbiyot, matematika, astronomiya, geografiya, tarix, adabiyot sohalarida Olamshumul asarlar yaratildi. Bu asarlar keyinchalik Yevropa Uyg'onish davriga turtki bo'ldi va Yevropa, fanining uzoq asrlar davomidagi taraqqiyotiga asos bo'lib xizmat qildi. O'n beshinchi asrni Temuriylar Renessansi davri deb atash mumkin». Temur davridagi ilm-fanga g'amxo'rlik Ulug'bek davriga kelib o'z mevasini berdi va Samarqandni dunyoga mashhur qildi.

O'n yettinchi asrga kelib Angliya qirolligining birinchi astronomi Ulug'bekning «Zijjadidi Ko'ragoniy» asaridan foydalangan. Temuriylar davri ma'naviyatining buyuk namoyandasi, shubhasiz, Alisher Navoiydir. Navoiy maktabi noyob hodisa bo'lib, hozirgacha dunyoni lol qoldirib kelmoqda. Albatta, buyuk insonlar komillik cho'qqisiga osonlikcha

erishganlari yo'q. Ular turli qiyin bosqichlardan o'tganlar. O'tmishda ma'naviy kamolotga intilgan shogirdlar (muridlar) o'zlarini tamomila ustoz (murshid) ixtiyoriga topshirganlar. Shogird faqatgina ixlos va sadoqat ila komil ustoz tarbiyasida yetuklikka erishishi, ilm cho'qqilarini zabt etishi, qabihlik va razolatga yetaklovchi shayton vasvasalaridan saqlanishi mumkinligi haqida «Turkiston mulkining shayxul mashoyixi» (Alisher Navoiy) bo'lgan Ahmad Yassaviy quyidagi hikmatni bejiz ijod qilmagan:

Piri mug'on xizmatida yugurib yurdim,
Xizmat qilib, ko 'zim yummay hozir turdim.
Madad qildi, Azozilni kovlab surdim,
Andin so'ngra qanot qoqib uchdim mano.

Talabalikning dastlabki davrida ustoz talabada mavjud g'ururni sindirishga harakat qilgan. Shogirdagi mag'rurlik illatini bartaraf etmoq maqsadida ustoz eng past, kishilar xazar qiladigan ishlarni bajarishni ham shogirdlariga buyurgan. Jumladan, ulug' mutafakkir Jaloliddin Rumiy ustozlari ila masjid va madrasa hojatxonalarini poklashgan. Abu Rayhon Beruniy kutubxonadagi kitoblardan foydalanmoq uchun masjid hovlisini har kuni supurib-sidirgan. So'fi Olloyor tavbasining ijobati uchun kishilarning tahoratiga xizmat qilgan. Bu xil allomalar ustozlar tomonidan buyurilgan ishni bajarmasliklari mumkin emas edi. Aynan shu xil riyozatlar chekilgani tufayli g'ururi singan, xudbinlik urug'i qurigan va oqibatda nafsiy illatlardan forig' bo'lib, komillikka intiluvchi inson qolgan.

Yuzaki qaraganda, murshid shogirdiga jabr qilgandek tuyuladi. Lekin bu «jabr» muridni tarbiyalash va chiniqtirish uchun juda zarur ekan. Shu sabab «Ota mehridan -ustoz jabri afzal», degan purma'no maqol yaratilgan. Bunga monand Amir Temur: «Pirikomil shayx Bahouddin N aqshbandiyning: «Kam yegin, kam uxla, kam gapir», degan pand- u nasihatlariga amal qildim. Arkoni davlatga, barcha mulozimlarga ham aytar so'zim shu bo'ldi: «kam yenglar - ocharchilik ko'rmaysizlar, boy-badavlat yashaysizlar, kam uxlanglar -mukammallikka erishasizlar, kam gapiringlar dono bo'lasizlar.

Amir Temur XIV asrda buyuk Temuriylar davlatiga asos soldi. 1,5 mln. kv. km. hududda- O'rta Osiyo, Qozog'iston, Shimoliy Kaspiy, Shimolda Ural, G'arbda Sibir, Kustanay soyliklari, Sharqda Markaziy Qozog'iston va Tyanshan janubiy etaklari, Pomir tog'liklari, Kopetdog' oldi hududlarida o'z imperiyasini tuzdi.

27 ta podshohlikni egalladi. Amir Temur Xitoy chegaralaridan boshlab to Sharqiy Rim va Misr yerlarigacha bo'lgan hududlarni islom bayrog'i ostida yagona davlatga birlashtirdi. Sohibqiron tomonidan barpo etilgan markazlashgan mustahkam davlat qariyb 1,5 asr o'z kuchini ko'rsatdi. Bu esa uning adolat va shariat asosida qurilgani, ustozlari, pirlari Tayobodiy, Sayyid Mir Kulol, Sayyid Barakalar o'gitlariga amal qilgani bilan izohlanadi.

Temuriylar mamlakatni 3 asrga yaqin boshqardilar. Amir Temurning tarixiy xizmati shundaki, uning harakatlari tufayli Osiyo va Yevropa davlatlari tarixda birinchi marta yagona jug'rofiy-siyosiy makonda ekanliklarini his etdi. Umuman, Amir Temurning jahon madaniyati siyosiy va ma'naviy hayotida tutgan o'rni va tarixiy ahamiyati quyidagilardan iborat:

Birinchiidan, Amir Temur XIV asrdayoq mamlakatlararo va mintaqalararo munosabatlarni chuqurlashtirish asosida insoniyat taraqqiyotini jadallashtirish zaruriyat ekanligini ko'rsatib berdi.

Ikkinchidan, u mamlakatning kuchayib ketgan feodal tarqoqligiga barham berib, el-yurtning o'z tug'i ostiga birlashtirdi, markazlashgan yirik feodal davlatga asos soldi. Bu bilan ziroatchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq va madaniyat rivojiga mustahkam zamin yaratdi.

Uchinchidan, Amir Temur davlat tizimi va boshqaruvini tashkil etishda o'ziga xos maktab yaratdi. Hammaning qonun oldida tengligi va qonun ustuvorligini ta'min etishi uning buyuk xizmatidir.

To'rtinchidan, Amir Temur bir qator xalqlar va yurtlarga mustamlakachilik zulmidan ozod bo'lishda yordam berdi. Masalan, o'sha davrning eng qudratli podshohlardan hisoblangan Boyazid Yildirimni tor-mor qilib (1402), Bolqon yarim orolidagi xalqlar va mamlakatlarni turklarning istibdodidan qutqardi.

Beshinchidan, Turkiston zaminini ziroatchilik, hunarmandchilik, ilm-fan va madaniyat rivojlangan ilg'or mamlakatga aylantirdi. O'z umrining ko'p qismini Amir Temur hayotini o'rganishga bag'ishlagan pokistonlik tadqiqotchi Ahmad Doniy: «Hozirgi zamon tarixi Amir Temurning buyuk shaxsiga yetarli e'tibor bermadi. U Osiyoda turk islom yuksalishiga asos soldi. Tarix uning ilmi amali bilan tenglashadigan boshqa bir muqobil hodisani bilmaydi», - deb yozadi.

Davrga ta'sir etgan omillar yurtimiz tarixidagi zarhal harflar bilan bitilgan ulkan xazinadir. Mamlakatimizning dunyoga mashhur bo'lishida, insonlar tarbiyasida bu davr o'z rolini bajarmoqda va mustaqilligimizni mustahkamlashda, xalqimizning milliy g'ururini shakllantirishda xizmat qilmoqda.

Har bir davrning moddiy va ma'naviy taraqqiyotga ta'sir etuvchi o'z omillari bo'ladi. Temuriylar davri ma'naviyatining yuksalishiga ta'sir etgan omillar- IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda ro'y bergan o'zgarishlar, buyuk Uyg'onish davri (Sharq Renessansi) kashfiyotlari, ilm-fan sohasidagi katta o'zgarishlar, buyuk allomalar Ibn Sino, Forobiy, Farg'oniy, Beruniy, Buxoriy, Bahouddin Naqshband va boshqalarning asarlari, keyingi asrlardagi voqealardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedov B “Amir Temur davlatini idora qilish siyosati” / “Amir Temurni yod etib”- Toshkent “O`zbekiston” – 1996
2. Bo`riyev O - “Termuriylar davri yozma manbalarda Markaziy Osiyo” Toshkent “O`zbekiston” – 1997
3. Azamat Ziyo “O`zbek davlatchilik tarixi” Toshkent “Ma`naviyat” 2000
4. Boboyev X. B “Amir Temur va uning qarashlari” Toshkent “Adolat” – 1992
5. “Temur Tuzuklari” Toshkent “Yangi nashr” – 2019